

УДК 330.101.5

Рейкін В.С.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

ОЦІНКА РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ ЯК ІНДИКАТОРА МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано та дано оцінку тіньової економіки України в контексті макроекономічної безпеки. Здійснено порівняння за обсягами тінізації економіки з іншими країнами. Обґрунтовано обмежені можливості застосування різних методів оцінки в умовах нестійкого розвитку національної економіки. Наведена власна оцінка агрегованої структури тіньового сектора України.

Ключові слова: тіньова економіка, макроекономічна безпека, пороговий рівень, обсяги тінізації, агрегована структура.

Reikin V.S. ОЦЕНКА УРОВНЯ ТЕНИЗАЦИИ КАК ИНДИКАТОРА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

В статье проанализировано и дано оценку теневой экономики Украины в контексте макроэкономической безопасности. Проведено сравнение объемов тенизации экономики с другими странами. Показаны ограниченные возможности применения разных методов оценки в условиях неустойчивого развития национальной экономики. Дана собственная оценка агрегированной структуры теневого сектора Украины.

Ключевые слова: теневая экономика, макроэкономическая безопасность, пороговый уровень, объемы тенизации, агрегированная структура.

Reikin V.S. EVALUATION OF SHADOWING LEVEL AS INDICATOR OF MACROECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Shadow economy of Ukraine in the context of macroeconomic security is analysed and assessed in the article. The comparison with other countries according to the volumes of economy shadowing is done. Limited possibilities of using various evaluation methods under unsustainable development of the national economy are grounded. Own assessment of aggregated structure of shadow sector of Ukraine is presented.

Keywords: shadow economy, macroeconomic security, threshold level, volumes of shadowing, aggregated structure.

Постановка проблеми. За дослідженнями різних вчених до 60% обсягів офіційного ВВП України знаходиться у тіньовому секторі, що призводить до спотворення макроекономічних показників, неточного відображення статистичних даних і, як наслідок – невірною оцінювання економічного стану країни. Нині з впевненістю можна стверджувати, що обсяги тіньової економіки в Україні надмірно великі.

Аналіз досліджень і публікацій. Методологічні та методичні аспекти оцінки обсягів тіньової економіки за допомогою різномісних методів викладені у наукових публікаціях П. Гутмана, Т. Дімітрової, Д. Ернсте, В. Танзі, Е. Фейга, Ф. Шнайдера та інших дослідників. Практичне застосування методики оцінювання тіньової економіки України та її основні модифікації були реалізовані у працях таких вітчизняних вчених, як: В. Бородюк, І. Мазур, Ю. Прилипко, О. Турчинов, І.К. Швабій.

Мета та завдання. Здійснити порівняльний аналіз та оцінити обсяги та структуру тіньової економіки України за різномісними методиками в контексті макроекономічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обсяги тіньової економіки у світі за даними Світового банку оцінюються в межах 8-10 трлн. \$ [1] та охоплюють біля 1,8 млрд. працівників [2, с. 469]. Згідно досліджень Ф. Шнайдера та його розрахунків середній рівень тіньової економіки європейських країн у 2015 році становив 18% від розміру офіційного ВВП, що еквівалентно 3,4 трлн. \$; середня частка тінізації 36 найбільш розвинутих країн світу – 16,7% [3, с. 6-8]. Якщо екстраполювати останній показник на розмір світового ВВП, то загальні обсяги тіньової економіки досягнуть 13 трлн. \$. Хоча вищенаведені дані є приблизними (точну величину неможливо обчислити в принципі), проте з високою ймовірністю можливо стверджувати, що глобальні масштаби тіньового сегменту у світі є другими за показником доданої вартості після найбільшої економіки США та співставні із офіційним ВВП Китаю.

Підхід Ф. Шнайдера загалом коректний та цінний, насамперед тим, що дозволяє порівнювати обсяги тіньової економіки різних країн світу на основі застосування одного спільного методу – економіко-математичного моделювання «DUMMIS». Оскільки постійні дослідження цього вченого є загальновізнаними та найчастіше використовуються на міжнародному рівні, застосуємо його дані для ранжування держав членів ОЕСР та європейських країн за критерієм рівня тінізації їхніх національних економік. Одночасно використаємо компаративістський підхід для оцінки обсягів тіньової економіки України із провідними країнами світу (рис. 1).

На основі даних із рис. 1 видно, що найменші обсяги тінізації мають переважно високорозвинені країни, зокрема: США, Швейцарія, Нова Зеландія, Австрія, Люксембург, Японія. Фактично не існує жодної країни у світі із рівнем тіньової економіки нижчим 5%. Відносно суттєві масштаби тінізації серед європейських держав притаманні Болгарії, Румунії, Туреччині, Хорватії, Естонії, Литві, де обсяги тіньової економіки орієнтовно на 10-14% вищі за середню величину.

Порівняно із країнами ОЕСР Україна має найбільшу частку тіньової економіки: 47% від офіційного ВВП, що у 2,6 раза перевищує відповідний показник європейських держав. Тобто масштаби тінізації економіки України орієнтовно на тому ж рівні як і в державах «третього світу»: 40-60% (зазначимо, що за ретроспективними даними окремих періодів у Нігерії та Таїланді обсяги тіньового сегменту були майже співставні із офіційною економікою [5, с. 41]).

Проведемо також порівняння обсягів тіньової економіки України із найбільш тінізованими державами постсоціалістичного простору за даними спеціалізації Ф. Шнайдера (табл. 1).

Із табл. 1 видно, що протягом досліджуваного періоду рівень тінізації національних економік сут-

тево не змінився. Незначно зменшилася частка тіньової економіки Киргизстану, Казахстану та Вірменії; в Україні, Росії та Таджикистані відповідні показ-

ники протягом 2006-2015 рр. фактично залишилися на попередньому рівні 2006 року. Порівняльний аналіз показує, що рівень тінізації України серед колишніх країн постсоціалістичного простору у 2015 році залишається найбільшим. На рис. 2 наведено також середні масштаби тіньової економіки досліджуваних країн за десятирічний період.

Згідно із розрахунками Ф. Шнайдера середні обсяги тінізації української економіки протягом 2006-2015 рр. відносно інших пострадянських країн також є максимальними. Разом із Україною найбільшу частку тіньової економіки мають Таджикистан, Росія та Вірменія: 41-42%. Загалом в усіх вищевказаних країнах рівень тінізації перевищує критичний пороговий рівень 30-35%. Це пояснюється негативним спадком у вигляді недосконалості законодавства, інституційних норм, надмірною зарегульованістю та податковим навантаженням, високими обсягами корупції а також наявністю специфічних національних традицій та менталітету.

До періоду 2000-х рр. оцінювання масштабів тіньової економіки в Україні носило переважно експертний характер. За суб'єктивними даними Н.М. Шелудько максимальний розмір тінізації в Україні становив 65% у 1997 році [6, с. 80]. В табл. 2 наведено комплексні дані оцінювання обсягів та динаміки тіньової економіки України за період 2007-2015 рр., які були здійснені спецдепартаментом Міністерства економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ) України та Ф. Шнайдером.

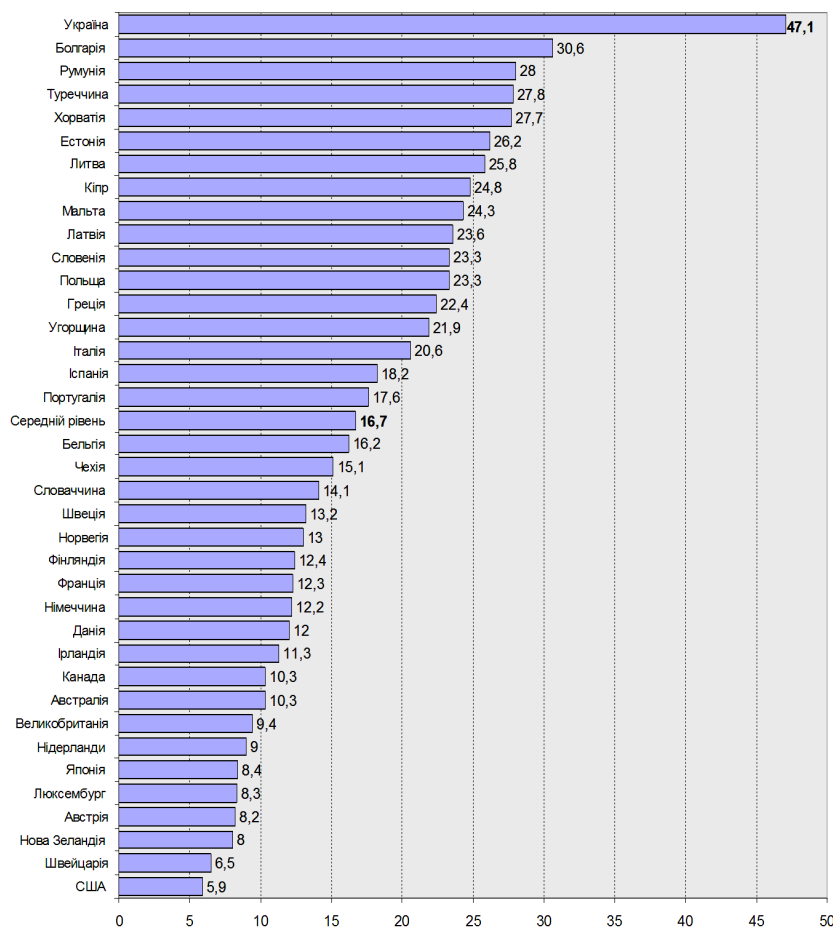

Рис. 1. Порівняльні масштаби тіньової економіки України, держав ОЕСР та окремих європейських країн за 2015 р., % ВВП.

Джерело: сформовано автором за даними Ф. Шнайдера [3, с. 6-8; 4, с. 17].

Порівняльні обсяги тіньової економіки окремих країн постсоціалістичного простору за 2006 – 2015 рр., % ВВП

Таблиця 1

№ з/п	Країна / Рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Відхил. 2015-2006 п.п
1	Вірменія	42.1	41.1	40.6	41.5	41.1	40.4	40.0	39.5	39.8	40.1	- 2,0
2	Казахстан	38.0	37.4	36.8	37.3	36.7	35.9	35.2	34.4	34.0	33.8	- 4,2
3	Киргизстан	39.2	38.8	36.2	35.4	34.4	33.2	32.4	32.0	32.5	33.1	- 6,1
4	Росія	40.8	41.6	41.7	41.6	41.1	41.0	40.7	40.4	40.8	41.2	0,4
5	Таджикистан	42.3	41.0	41.1	41.9	42.0	42.8	41.3	41.9	42.4	43.1	0,8
6	Україна	46.6	41.1	40.6	41.5	41.1	40.4	40.0	39.5	46.5	47.1	0,5

Джерело: за даними Ф. Шнайдера [4, с. 17].

Обсяги тіньової економіки України за диференційованими методиками (2007 – 2015 рр.), % ВВП

Таблиця 2

№ з/п	Метод / Період	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Відхил. 2015 -2007, п.п.
1	Монетарний	26	38	40	30	26	24	23	33	30	4
2	Електричний	27	26	36	37	29	29	30	38	36	9
3	Витрати населення – роздрібний товарообіг	38	40	45	44	48	46	51	58	56	18
4	Збитковості підприємств	32	35	30	30	25	27	27	35	26	- 6
5	Інтегральний	28	34	39	38	34	34	35	43	40	12
6	ДУМІМІС (ЕММ)	41,1	40,6	41,5	41,1	40,4	40,0	39,5	46,5	47,1	6

Джерело: розрахунки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Ф. Шнайдера [4; 7; 8].

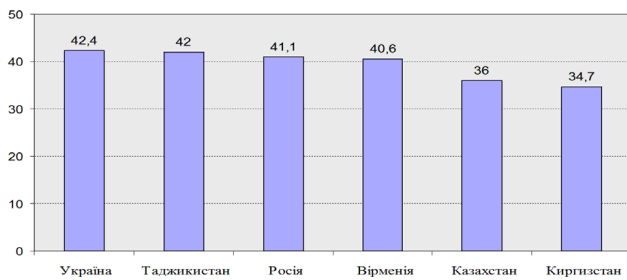

Рис. 2. Середній рівень тінізації економіки окремих пострадянських країн за період 2006 – 2015 рр., % ВВП

Джерело: сформовано автором за даними Ф. Шнайдера [4, с. 17]

Розглянемо, насамперед, динаміку рівня тіньової економіки за кожним із чотирьох методів, які загалом формують інтегральну оцінку МЕРТ України.

Згідно даних табл. 2 лише один метод «збитковості підприємств» продемонстрував скорочення частки тіньової економіки на 6 п.п. за весь період дослідження. Від початку 2009 року величина тінізації, розрахована за цим методом, була найнижчою порівняно із іншими складовими інтегрального показника. Станом на кінець 2015 року абсолютний розмір тіньового сегменту в Україні за методом «збитковості підприємств» становив 26% – майже в 2 рази нижче альтернативних даних, отриманих за допомогою моделювання «DYMIMIC». Із врахуванням вищенаведеного факту слід зробити висновок, що рівень збитковості підприємств – досить штучний показник в сучасних економічних умовах. Тому подальше застосування цього методу вважаємо надто сумнівним, а отже і недоцільним.

За іншими методиками розрахунку МЕРТ показали подальше зростання масштабів тінізації національної економіки. Найбільший приріст обсягів тіньової економіки був зафіксований за одним із методів балансового походження: «витрати населення – роздрібний товарообіг» – на 18 п.п. за рахунок тіньових доходів фізичних осіб; при цьому у 2014 та 2015 рр. за цим методом рівень тінізації досягнув пікових значень: 58% та 56% відповідно. Перевищення близько 11-12 п.п. порівняно із результатами моделювання пояснюється частиною витрат населення від тіньових накопичень, які були сформовані у докризові періоди.

Згідно монетарного методу Гутмана обсяги тіньової економіки протягом 2007-2015 рр. збільшилися із 26% до 30% від рівня офіційного ВВП. Незначне зростання відносно інших методів пояснюється масовим поширенням безготівкових форм розрахунків із використанням інтернет-технологій у банківській сфері та торгівлі, внаслідок чого збільшилися масштаби кібер-шахрайства в Україні [9]. Однак, у 2014-2015 рр. відбулося одночасне зростання частки гривневої готівки М0 у грошовому агрегаті М1 та збільшення рівня «доларизації економіки» за рахунок масового вилучення депозитних банківських вкладів населення через негативні очікування кризового періоду. Тому динаміка рівня тінізації під час спаду економіки за монетарним методом обчислення не є надійним індикатором.

Обчислення, що проводяться за методикою співставлення споживання електроенергії відносно обсягів виробництва, продемонстрували тенденцію до зростання масштабів тіньової економіки на 9 п.п. за 2007-2015 рр. Проте зменшення рівня тінізації з

38% у 2014 році до 36% в 2015 році викликає значні сумніви щодо коректності величин у кризових умовах функціонування офіційної економіки. Така динаміка зумовлена тим, що еластичність електроспоживання при суттєвому падінні ВВП значно зменшується. Цей факт пояснюється умовно-постійною часткою витрат: у короткостроковому періоді при падінні об'ємів виробництва не відбувається пропорційне зниження обсягів електроенергії підприємств за рахунок споживання населенням.

Загалом абсолютна розбіжність рівня тіньової економіки України (амплітуда між мінімальною та максимальними значеннями) протягом періоду дослідження за чотирма вищенаведеними методами коливається від 10 п.п. у 2009 році (30-40%) до 28 п.п. (23-51%) у 2013 році. Така варіативність пояснюється тим, що кожен із методів розрахунку охоплює певний сектор національної економіки. Важливо зауважити, що відносно низькі обсяги тінізації притаманні трьома методам: монетарному, електричному та збитковості підприємств, які в найменшій мірі враховують нематеріальну сферу надання послуг. Для нівелювання цього недоліку МЕРТ України намагається удосконалити методіку обчислення інтегрального показника шляхом доповнення методу «витрати населення – роздрібний товарообіг»: у 2016 році введено дооцінку обсягів тіньових комерційних послуг, що надаються населенню суб'єктами господарювання, а також включено в методіку розрахунку обсяги продажу домогосподарствами сільськогосподарської продукції на неформальних ринках [8, с. 11].

Найбільш комплексно рівень тіньової економіки України характеризує інтегральний показник, спосіб розрахунку якого базується на 4-х попередніх методах (в окремі роки враховувався також «фінансовий метод»). Однак, зважаючи на те, що однією із базових властивостей тіньової економіки є її інерційність, основним недоліком інтегральної методіки вважаємо надмірну волатильність результатів оцінки у докризові періоди. Співставність даних, отриманих таким способом, також є дискусійною внаслідок того, що Міністерством економічного розвитку і торгівлі України періодично здійснюється зміна власної методіки розрахунку інтегрального показника та її експериментальна апробація [8; 10].

Окрім методіки МЕРТ в табл. 2 представлені дані щодо рівня тіньової економіки України, розраховані методом моделювання «DYMIMIC». Порівняно із інтегральною методикою МЕРТ результати моделювання мають меншу волатильність, що відповідає характеристикі інерційності тіньової економіки.

В контексті економічної безпеки вагому роль відіграють не загальні обсяги тіньової економіки, а їх співставлення із пороговими значеннями. Згідно методіки розрахунку показників економічної безпеки, прийнятої МЕРТ України (пункт 6.2), критичною величиною для держави вважається рівень, що не перевищує 30% тінізації від офіційного ВВП [11]. Із табл. 2 видно, що фактично протягом всього періоду дослідження як за інтегральною оцінкою МЕРТ, так і за результатами моделювання, рівень тіньової економіки України перевищував відповідний критичний пороговий індикатор макроекономічного стану, що створює загрози національній безпеці держави. Одночасно масштаби тіньової економіки розміром 40-48% станом на кінець 2015 року в 3-4 рази вищі за офіційно прийнятий оптимальний рівень тінізації – 13% (при цьому задовільний рівень відповідає величині 18%, незадовільний – 22%, а небезпечний – 25%) [11].

Для детінізації національної економіки важливе значення має не тільки оцінка абсолютних масштабів тіньового сегменту, але й його агрегована структура на макроекономічному рівні. Оскільки охопити повністю всі елементи тіньового сегменту практично неможливо, визначення такої структури може бути вирішене оціночно-експертним шляхом. Зокрема, Швабій І.К. визначає структуру тіньової економіки України у фазі відновлення в такому співвідношенні: 73% «сірий» сектор (в т.ч. неформальна складова) та 27% – «чорний» сектор [12, с. 120]. Інші вітчизняні дослідники не наводять числових даних структурного аспекту «тіньової» проблематики.

Агреговану структуру тіньової економіки на макроекономічному рівні розглядаємо як бінарну, що складається із прихованого («сірого») та підпільного («чорного») секторів. Домінування прихованої складової тіньової економіки є спільним явищем для багатьох країн, про що зазначають у своїх дослідженнях ряд іноземних вчених [2; 13]. Вважаємо, що на макrorівні оптимальною є структура тіньової економіки, яка відповідає за секторами «пропорції Парето»: 80/20. На рис. 3 зазначена нинішня агрегована структура тіньової економіки України за власною оцінкою автора.

Рис. 3. Агрегована структура тіньової економіки України

Джерело: оцінка автора

Висновки з проведеного дослідження. Наведені оцінки необхідно сприймати як результат допустимих розрахунків у фіксованій системі прийнятих припущень та методологічних передумов. Проте проведене дослідження загалом показало, що рівень тінізації економіки України за різнотипними методи-

ками розрахунку є надмірно високим та перевищує критично допустимий пороговий показник. Такий стан створює суттєві загрози національним інтересам та безпеці країни. Тому детінізація національної економіки, безумовно, має бути одним із важливих пріоритетів основних засад державної регуляторної політики України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційна веб-сторінка Світового банку / www.worldbank.org/.
2. Дімітрова Т. Тіньова економіка Болгарії – виклик для фінансової політики країни / Т. Дімітрова // Журнал Європейської економіки, грудень 2012. – Том 11 (№ 4). – С. 468-489.
3. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments [Електронний ресурс] / Friedrich Schneider. – 2015. – Режим доступу: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>.
4. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six other Eastern Countries Over the Period of 1999 – 2015 / F. Schneider // *Наук. журнал ХНЕУ «Економіка розвитку»*. – 2016. – № 2 (78). – С. 12-20.
5. Ernste D. Increasing Shadow Economies all over the World – Fiction or Reality? / E. Ernste, F. Schneider // *IZA DP*. – № 26. – 1998, 68 p.
6. Шелудько Н.М. Проблема тіньової економіки в Україні / Н.М. Шелудько // *Фінанси України*. – 2002. – № 9. – С. 80-86.
7. Тенденції тіньової економіки в Україні (у I кварталі 2012 року) / Відділ економічної безпеки та детінізації економіки управління макроекономічного прогнозування. – К.: Міністерство економіки України, 2012. – 13 с.
8. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні (I півріччя 2016 року) / Відділ економічної безпеки, детінізації економіки та статистики департаменту економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. – К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2016. – 20 с.
9. Україна. Всесвітній огляд економічних злочинів / «PWC», 2011. – 16 с.
10. Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123 «Про затвердження методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/135879/file/Metod_TinEk.doc
11. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України // Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html.
12. Швабій І.К. Дослідження структури тіньового сектору економіки / І.К. Швабій // *Актуальні проблеми економіки*. – 2010. – № 3(105). – С. 115-121.
13. Латов Ю.В. Экономика вне закона. Очерки по теории и истории теневой экономики: [монография] / Ю.В. Латов. – М.: Московский общественный научный фонд, 2001. – 284 с.